

ЕВОЛЮЦІЯ УРБАНІЗАЦІЇ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНІ ТРЕНДИ І РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Еволюція людської цивілізації свідчить про велике значення, яке мають міста у піднесенні держав, незалежно від часу їх історичного розвитку або географічного розташування. Одним з найважливіших завдань дослідження урбанізації на всіх рівнях (від глобального до локального) є аналіз якісної (змістовної) і просторової її еволюції. Цей аналіз особливо актуальний для другої половини ХХ ст., коли настав перелом в динаміці міського населення світу, у розвитку світової урбанізації загалом. Зважаючи на те, що специфіка урбанізації значно відрізняється за регіонами світу, цей процес по-різному проявляє себе у країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку. У даній статті викладений також аналіз процесу урбанізації в Україні, де стан розвитку міських поселень і формування міського простору є результатом тривалого і складного розвитку, особливостей процесу урбанізації. Описані основні чинники, що впливають на формування міського розселення. Оцінений характер перебігу урбанізаційних процесів на території України за коефіцієнтом інтенсивності урбанізації, який демонструє наскільки швидко змінювався офіційний показник рівня урбанізації за певний період часу. У статті показана динаміка урбанізації в регіонах України і розподіл міського населення за типами поселень.

Ключові слова: місто, урбанізація, міський простір, псевдоурбанізація, субурбанізація, коефіцієнт інтенсивності урбанізації.

Наталья Омельченко. ЭВОЛЮЦИЯ УРБАНИЗАЦИИ В МИРЕ И УКРАИНЕ: ОБЩИЕ ТRENДЫ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ.

Эволюция человеческой цивилизации свидетельствует о большом значении, которое имеют города в подъеме государств, независимо от времени их исторического развития или географического расположения. Одной из важнейших задач исследования урбанизации на всех уровнях (от глобального до локального) является анализ качественной (содержательной) и пространственной ее эволюции. Этот анализ особенно актуален для второй половины ХХ в., когда наступил перелом в динамике городского населения мира, в развитии мировой урбанизации в целом. Учитывая то, что специфика урбанизации значительно отличается по регионам мира, этот процесс по-разному проявляет себя в странах с различным уровнем социально-экономического развития. В данной статье изложен также анализ процесса урбанизации в Украине, где состояние развития городских поселений и формирования городского пространства является результатом длительного и сложного развития, особенностей процесса урбанизации. Описаны основные факторы, влияющие на формирование городского расселения. Оценен характер протекания урбанизационных процессов на территории Украины по коэффициенту интенсивности урбанизации, который демонстрирует насколько

быстро менялся официальный показатель уровня урбанизации за определенный период времени. В статье показана динамика урбанизации в регионах Украины и распределение городского населения по типам поселений.

Ключевые слова: *город, урбанизация, городское пространство, псевдоурбанизация, субурбанизация, коэффициент интенсивности урбанизации.*

Natalia Omelchenko. URBANIZATION EVOLUTION OF IN THE WORLD AND UKRAINE: GENERAL TRENDS AND REGIONAL FEATURES

The evolution of human civilization demonstrates the great importance that the cities have in the States' rise regardless of their historical development or geographical location. One of the most important tasks of urbanization research at all levels (from global to local) is a qualitative analysis (content) and its space evolution. This analysis is particularly relevant for the second half of the 20th century when the turning point was in the dynamics of the world's urban population, the urbanization of the world in general. Taking into account the specificity of urbanization significantly different by region of the world, this process differently manifests itself in countries with different levels of socio-economic development. This article also described an analysis of the urbanization process in Ukraine, where the state of the urban areas and the formation of urban space is the result of long and complex development features of urbanization. The basic factors that influence the formation of urban settlement were mentioned. Rated nature of the urbanization processes in Ukraine at a rate of urbanization intensity which demonstrates how quickly change the official rate of urbanization over time. The article shows the dynamics of urbanization in regions of Ukraine and the distribution by types of urban settlements.

Keywords: *city, urbanization, city space, pseudo urbanization, suburbanization, urbanization intensity rate.*

Постановка проблеми. Сучасну цивілізацію з повним правом можна назвати міською цивілізацією. Однією з особливостей сучасного світу є те, що населення світу у своїй більшості не просто прямує до міських поселень. За умови постійного зростання абсолютної кількості міст, дедалі більше населення акумулюється в найбільших поселеннях, серед яких провідне місце посідають міські агломерації з людністю понад 1 млн. осіб [1, 3].

Зростання абсолютної кількості надвеликих міст і концентрація в них населення мають сталий і повсюдний характер. Не випадково сучасний етап розвитку світового співтовариства часто називають «епохою великих міст», чи «макрополізацією світу» [1].

У XXI ст. заговорили про світові (глобальні) міста, формування яких є утіленням принципу природної раціональності в організації міського середовища. Завдяки концентрації інновацій, капіталу і кваліфікованих кадрів, такі «мегаміста» як Нью-Йорк, Лондон, Токіо та ряд інших перетворилися на своєрідні центри стратегічних рішень щодо розвитку світової економіки, фінансових і сервісних фірм, які впливають і впливатимуть на розвиток світу значно більше, ніж безпосередньо матеріальне виробництво. Одна з найвідоміших вчених, яка доклала зусиль до формування концепції глобальних міст, С. Сассен зазначає, що загалом динаміка розвитку глобального міста початку XXI століття значно

відрізняється від динаміки розвитку великих міст у ХІХ столітті [9]. Формування і розвиток міст до кінця ХХ ст. були спричинені історичними чинниками, географічними факторами (зокрема, місцерозташуванням), розвитком торгівлі, особливо міжнародної. Сучасні глобальні міста досягли того рівня впливу і розвитку, який вони мають, завдяки стрімкому піднесенню фінансового сектору, сектора послуг та індустрії розваг, розвитку інформаційних технологій і комунікацій, тобто структурні фактори стали провідними у формуванні міст-ядер глобальної економіки [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження урбанізації внесли видатні вчені-географи Ю.І. Пітюренко, Ф.Д. Заставний, В.В. Покшишевський, Г.М. Лаппо, Л.М. Корецький, С.С. Мохначук, П.С. Коваленко, О.І. Шаблій, Л.Г. Руденко, К.В. Мезенцев, І.В. Гукалова, К. А. Немець, О.Л. Дронова та ін., якими накопичений значний теоретико – методичний багаж у сфері дослідження урбанізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. У 2007 р., вперше в історії, кількість міського населення у світі перевищила глобальну кількість сільського населення, і така тенденція зберігатиметься далі. Планета пройшла через процес швидкої урбанізації протягом останніх шести десятиліть. У 1950 р. більш ніж дві третини (70 %) людей у всьому світі мешкали у сільських населених пунктах і менш ніж одна третина (30 %) – у міських поселеннях. У 2014 р. приблизно 54 % населення світу проживало у містах.

За прогнозами ООН, міське населення продовжить зростати, так що до 2050 р. світ буде складатися з однієї третини сільських районів (34 %) і двох третин міських (66 %), хоча ще на середину ХХ ст. ситуація розподілу населення мала дзеркально зворотній вигляд.

Варто відзначити, що рівні, а головне специфіка урбанізації значно відрізняються за регіонами світу, цей процес по-різному проявляє себе у країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку. У 2014 р. високий рівень урбанізації, на рівні 80 % або вище, був притаманний багатьом країнам Латинської Америки і Карибського басейну. Урбанізація тут почалася порівняно недавно і має дуже високі темпи, в основному за рахунок міграції через економічні причини населення з сільської місцевості, більші можливості отримати освіту, професію чи роботу у містах. Водночас через відсталість країн і неспроможність економіки міст надати всім охочим робочі місця, неконтрольований приток жителів призводить до безробіття, перевантаження міст, появи величезної кількості бідних районів, поширення соціальних захворювань. Урбанізація такого типу не дарма іменується в літературі як псевдоурбанізація – фактично міське населення зростає, але назвати ці країни «міськими» за способом життя населення, рівнем комфорту і розвитку сфери обслуговування, комунальних служб міст, сформованістю самих міських поселень не завжди можна.

Розвинені країни Північної Америки також мають показник урбанізації вищий за 80%, однак цей показник тримається на одному рівні і сьогоднішній розвиток урбанізації тут пов'язаний більше із субурбанізацією – переїздом частини міських жителів у приміські зони, що пов'язано із погіршенням екологічних умов у містах, подорожчанням житла і інфраструктури, але при цьому високою забезпеченістю приватними транспортними засобами і гарними автошляхами.

В Європі (Старому Світі) міста мають ще більш тривалу історію. Як у регіоні переважно розвинених країн, і тут має місце субурбанізація, а показник частки міських жителів варіюється від країни до країни доволі в значних межах, хоча в середньому він складає приблизно 73 %.

Африка та Азія, натомість, у структурі населення і досі мають переважання сільських жителів, відповідно лише 40 % і 48 % населення у цих частинах світу проживають у міських поселеннях. У найближчі десятиліття рівень урбанізації в Африці і, особливо, в Азії також збільшуватиметься, тим не менш темпи зростання будуть меншими за показники інших регіонів світу [10].

У 2014 р. 16 країн, як і раніше, мали досить низький рівень урбанізації, тобто нижчий 20 %. Найбільші з них, із загальною чисельністю населення понад 10 млн. жителів, включають в себе Бурунді, Ефіопію, Малаві, Нігер, Південний Судан, Уганду в Африці і Непал та Шрі-Ланку в Азії. До 2050 р. у всіх цих країн, за прогнозами ООН, рівень урбанізації значно зросте. В той же час, 59 країн мають вже більше 80 % міського населення. Серед них такі країни як Бельгія (98 %), Японія (93 %), Аргентина (92 %) і Нідерланди (90 %). До 2050 р. 89 країн, як очікується, будуть зосереджувати більше 80 % міського населення [10].

В Україні сучасний стан розвитку міських поселень і формування міського простору є результатом тривалого і складного розвитку, особливостей процесу урбанізації, особливо у XX-XXI ст. На початок XX ст. більшість українських земель Наддніпрянської України знаходилась у складі Російської імперії, а західних – у складі Австро-Угорської імперії, отже розвиток міст тривалий час був значною мірою підпорядкований зовнішній і внутрішній тій чи іншій імперській політиці, що наклало відбиток як на самі міста, так і на менталітет їх жителів. У складі імперій у XVIII – XX ст., згідно з Національним атласом України, було сформовано більшу частину міст: переважно північна та північно-східна частина сучасної території країни концентрувала в собі головні міста, які з тих часів зберегли свої сучасні назви (Київ, Чернігів, Житомир, Вінниця, Глухів, Львів, Луцьк, Перемишль та ін.) [5]. З XIX ст. відбувається активне «міське» освоєння південної території сучасної України.

До 1918 р. Україна була аграрною країною і у містах тоді проживало 18 % її населення. Інтенсивна урбанізація в країні розпочалася в 1926 – 1939 рр., коли було взято курс на індустріалізацію народного господарства: лише за 13 років чисельність міського населення зросла у 2,4 рази. За 1940 – 1970 рр. чисельність міського населення в Україні зростала вже значно нижчими темпами – за 30 років вона збільшилась у 1,9 разів. З середини 50-х років XX ст. почався новий етап інтенсивного зростання кількості міст і чисельності міського населення в Україні. На кінець XX ст. частка міського населення становила майже 70 % від загальної чисельності населення. Загальний рівень урбанізації в Україні за результатами 2013 р. склав 68,9%, протягом 2005-2013 рр. спостерігалася незмінна тенденція до його незначного зростання у кожному з років аналізованого періоду [8]. Згідно сучасних даних, показник офіційного рівня урбанізації за часткою міського населення є регіонально дуже диференційованим і коливається у 2014 р. від 37,1 % у Закарпатській області до 90,7 % в Донецькій області.

На формування міського розселення мають вплив різні чинники, проте пріоритетність і масштаб їх впливу дуже різний в різних країнах.

Природні чинники традиційно розглядаються як важлива умова та ресурс розвитку і трансформації розселення. Важливо зазначити, що сила впливу

окремих компонентів природного середовища на розселення у різних природних зонах та фізико-географічних районах різна.

Так, сприятливими для заселення Карпатського регіону були помірний клімат, густа річкова мережа, ліси та мальовничі ландшафти. В той же час гірський рельєф, невеликі площі сільськогосподарських угідь та сильні дощі обмежували розселення в регіоні та зумовили часткове переселення селян із високогір'я у гірські долини.

У Донбасі вплив природних чинників на розселення був пов'язаний із потужним мінерально-сировинним потенціалом регіону. Незважаючи на посушливий різко континентальний клімат, Донбас, завдяки багатим покладам кам'яного вугілля, перетворився на густозаселений високоурбанізований індустріальний регіон.

Вплив *економічних чинників* на розселення досить багатогранний. Визначальне місце у формуванні мережі міського розселення в Україні належить виробничому комплексу, на території нашої держави матеріальне виробництво стало справжньою базою розвитку і структури переважної більшості міських та сільських поселень. За радянських часів темпи урбанізації були значно вищими у тих регіонах, в яких відбувалося інтенсивне промислове і традиційне будівництво. Збільшення міського населення відбувалося за рахунок природного і механічного приросту, а також перетворення сільських населених пунктів на міські (т.зв. адміністративно-територіальний приріст).

Урбаністичний екватор – символічний рубіж у 50% – Україна перейшла у середині 1960-х рр. Особливо інтенсивно розрослися обласні центри, як місця зосередження найбільших промислових підприємств. Розвивалися також інші міста, виникали нові, переважно з числа великих сіл. Малі міста і селища міського типу були у повоєнний період центрами адміністративних районів. Вони мали перспективу, якщо в них розміщувалися промислові чи транспортні підприємства і фактично втрачали її, якщо переставали бути районними адміністративними центрами. Нові міста і селища міського типу формувалися слідом за створенням промислового, військового чи транспортного комплексу і були, по суті, додатком їх виробничої структури. На відміну від міст, які протягом тривалої еволюції ставали центрами адміністративних районів і були тісно пов'язані зі своєю периферією, нові поселення на такі зв'язки не спиралися і могли функціонувати певний час ізольовано. Радянські міста починали свій розвиток не стільки на основі товарно-грошових відносин, скільки шляхом перекачування державою ресурсів із сільської місцевості.

Для періоду хрущовської «відлиги» характерним стало і таке явище, як «сільська урбанізація», що являла собою, по суті, насильно-бюрократичне зселення людей з малих, зарахованих до неперспективних сіл і хуторів у центральні садиби укрупнених колгоспів і радгоспів. Це завдало чималої шкоди життєдіяльності українського селянства, оскільки фактично процес переселення населення до більших поселень був штучно прискореним і не призвів до різнобічного розвитку міст, але «відірвав» багатьох селян від їх рідних місць. В свою чергу, тоталітарний режим не посприяв розумінню міста як самоврядної спільноти людей, пов'язаних суто міськими видами діяльності й відповідними традиціями. Натомість утвердилося розуміння міста як місця концентрації певних державних функцій (адміністративної, фіскальної, виробничої, ідеологічної тощо), об'єкт спрямованих дій, де населення може бути за потреби замінене,

перемішане, скорочене чи збільшене, а для цього жорстко прикріплене до місця праці й проживання і контрольоване системою [2].

Сучасний стан економіки в Україні характеризується уповільненими темпами зростання виробництва, які за період незалежності неодноразово знижувалися і зростали, що не може не позначатися на змінах у міському розселенні. За період з 1991 р. відбулося значне зменшення обсягів виробництва, вивільнення великої кількості виробничого персоналу, та збільшення кількості безробітних, падіння життєвого рівня населення, відбулися зрушення у структурі економіки, що разом вплинуло на територіальну структуру розселення, внутрішні міграційні процеси і розвиток міст.

В кінці ХХ ст., в результаті глибокої економічної кризи, в Україні закрито велику кількість шахт, заводів і фабрик. Особливої гостроти набула криза у розвинених старопромислових регіонах, таких як Донбас та Придніпров'я. Масове закриття промислових підприємств зумовило значне зростання безробіття, міграційний відтік та депопуляцію населення. Наслідком цих негативних економічних процесів стали соціальні проблеми, насамперед зростання безробіття і, як наслідок, зменшення людності шахтарських міст і селищ.

Вплив *демографічних чинників* на трансформацію розселення полягає у зменшенні або збільшенні людності міських та сільських поселень, посиленні диспропорцій статево-вікової структури населення, вираженим процесам депопуляції населення, збільшенні соціально-демографічного навантаження на працездатне населення тощо. Територіальні особливості розселення, крім того, залежать від інтенсивності та напрямів постійних та маятникових переміщень населення.

Однак, починаючи з 1990 р., в Україні спостерігався стрімкий ріст міських поселень і значне їх переважання у людності над сільськими. Це пояснюється високим ступінем соціально-економічної привабливості міст і міського середовища. Стабілізація чисельності міського населення України сьогодні та його зменшення у майбутньому не означають завершення процесу урбанізації – він продовжується й означає поширення «міських» умов життя на все населення, зміну форм і характеру діяльності, структури споживання, а також окремі якісні зміни самого населення [4].

За кількістю великих міст (з населенням понад 100 тис.) наша держава сьогодні посідає одне з провідних місць серед країн світу, таких міст у країні наразі 45 [8]. Хоча за останнє десятиріччя кількість міст-мільйонерів зменшилася з 5 до 3 (до «лав» мільйонерів вже не дотягують Донецьк і Дніпропетровськ, в 2015 р. впритул наблизилась до цього і Одеса).

Характер перебігу урбанізаційних процесів можна оцінити за коефіцієнтом інтенсивності урбанізації. Цей коефіцієнт показує, наскільки швидко змінювався офіційний показник рівня урбанізації за певний період часу ¹ [6]. При середній інтенсивності (фактично, «швидкості») зростання рівня урбанізації в Україні в 2,15% протягом 1991-2015 рр., існують дуже суттєві розбіжності у значенні цього показника між регіонами України. Діапазон цих значень від –11,02 до 15,2

$K_i = \frac{y_i - y_0}{y_0} 100\%$, де K_i – коефіцієнт інтенсивності урбанізації у відсотках, y_0 – частка міського населення у базовому (1991) році, y_i – частка міського населення на початок останнього (2015) року спостереження.

дозволив здійснити розподіл регіонів на 5 груп: перші чотири групи характеризуються тими чи іншими позитивними показниками зростання рівня урбанізації, для останньої групи характерно зменшення частки міського населення з найбільшою інтенсивністю цього зменшення у Закарпатській області (рис.1.1, рис.1.2.). В цю ж саму групу потрапили АР Крим, Херсонська і Дніпропетровська області. Найчисельнішою виявилася група із показниками інтенсивності урбанізації нижче середньої (9 областей, у т.ч. Донецька і Луганська). У групі лідерів з високою інтенсивністю приросту частки міського населення перебувають 3 області: Чернігівська, Хмельницька, Київська. Ще 9 областей потрапили до груп із середньою і вище середньої інтенсивністю урбанізації за період з початку проголошення незалежності України.

Протягом 1991-2014 рр. кількість міст в Україні збільшилась з 436 до 460, скоротилась кількість селищ міського типу – з 925 до 885. В Україні розподіл міських поселень різної людності та міського населення в них за регіонами є досить нерівномірним (рис. 1.2).

Найбільше міських населених пунктів (з урахуванням смт) на початок 2014 року сконцентровано у Донецькій (183), Луганській (146), Львівській (78) та Харківській (78) областях. При цьому частка міст вказаних областей у загальній кількості міських поселень України становить: у Донецькій області – 3,28%; Луганській – 2,74%; Львівській – 1,28%; Харківській - 1,28%. Найменша концентрація міських поселень в Миколаївській, Рівненській, Чернівецькій областях – до 30 одиниць.

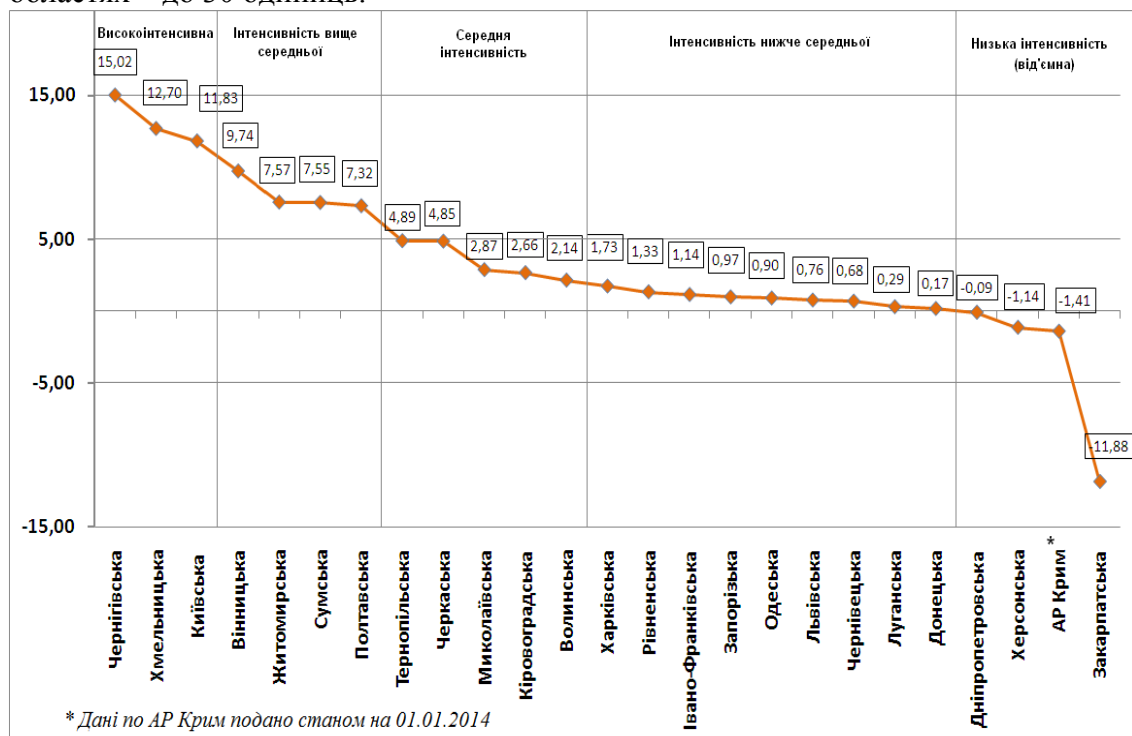

Рис.1.1 Диференціація регіонів України за інтенсивністю урбанізаційних процесів за 1991 – 2014 рр. (укладено за даними [8])

Відповідно до отриманих результатів прослідковується чітка закономірність: зі Сходу на Захід ми бачимо зменшення кількості населення, що

проживає у великих містах у структурі розселення по регіонах. Якщо у Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській, Київській, Одеській, Миколаївській областях та АР Крим ми бачимо домінування великих міст у структурі міського розселення, то багато регіонів України мають у своїй структурі більш збалансований розподіл населення за міськими поселеннями різної людності. Регіони розвинутого агровиробництва мають значну частку містян, що проживають в селищах міського типу (сmt) і малих містах (Закарпатська, Тернопільська, Хмельницька, Вінницька, Херсонська), причому в деяких з них середніх міст (з людністю від 50 до 100 тис. осіб) немає зовсім. Взагалі міста Західного регіону, Поділля і Полісся порівняно малі за своїми розмірами. Така різниця пояснюється історичними, природно-географічними, соціально-економічними, демографічними та іншими чинниками, лише частина з яких описана вище.

Висновки. Відзначимо, що еволюція людської цивілізації свідчить про велике значення, яке мають міста – економічні, політичні та культурні центри - у піднесенні держав, незалежно від часу їх історичного розвитку або географічного розташування. Прогнози розвитку світової урбанізації характеризуються стрімким зростанням частки міського населення та підвищенням ролі міст у житті людей.

Водночас, наявність величезної кількості легкодоступних природних ресурсів, на які є попит, вдале географічне розташування, і навіть наявність інвестицій і потрібних технологій ще абсолютно не гарантують успішність розвитку міст і процесу урбанізації вглиб. Велике значення для розвитку міста має сукупність вертикальних і горизонтальних зв'язків між людьми (інститути, відносини, норми), умови комфорту, модернізація самого життя, що в цілому визначають якість життя населення. Інтеграція України у світовий простір, нові виробничі та інформаційні технології, економічні і політичні кризи які так або інакше виникають у державі, спроби трансформації системи управління та розбудови місцевого самоврядування, інтенсивні зміни навколишнього середовища змушують по-новому поглянути як на процес урбанізації, так і на його наслідки. Порівняльний аналіз даних, отриманих з офіційних джерел статистики населення, показує, що істотних змін в урбаністичній структурі України в останні роки не відбулося. Водночас є незначні зміни, що свідчать про уповільнення темпів урбанізації та наявність тимчасової тенденції до позитивного сальдо міграції міських жителів до сільської місцевості. Очевидно, це перший дзвіночок для більш глибокого і комплексного осмислення всіх процесів, що супроводжують урбанізацію у нашій країні.

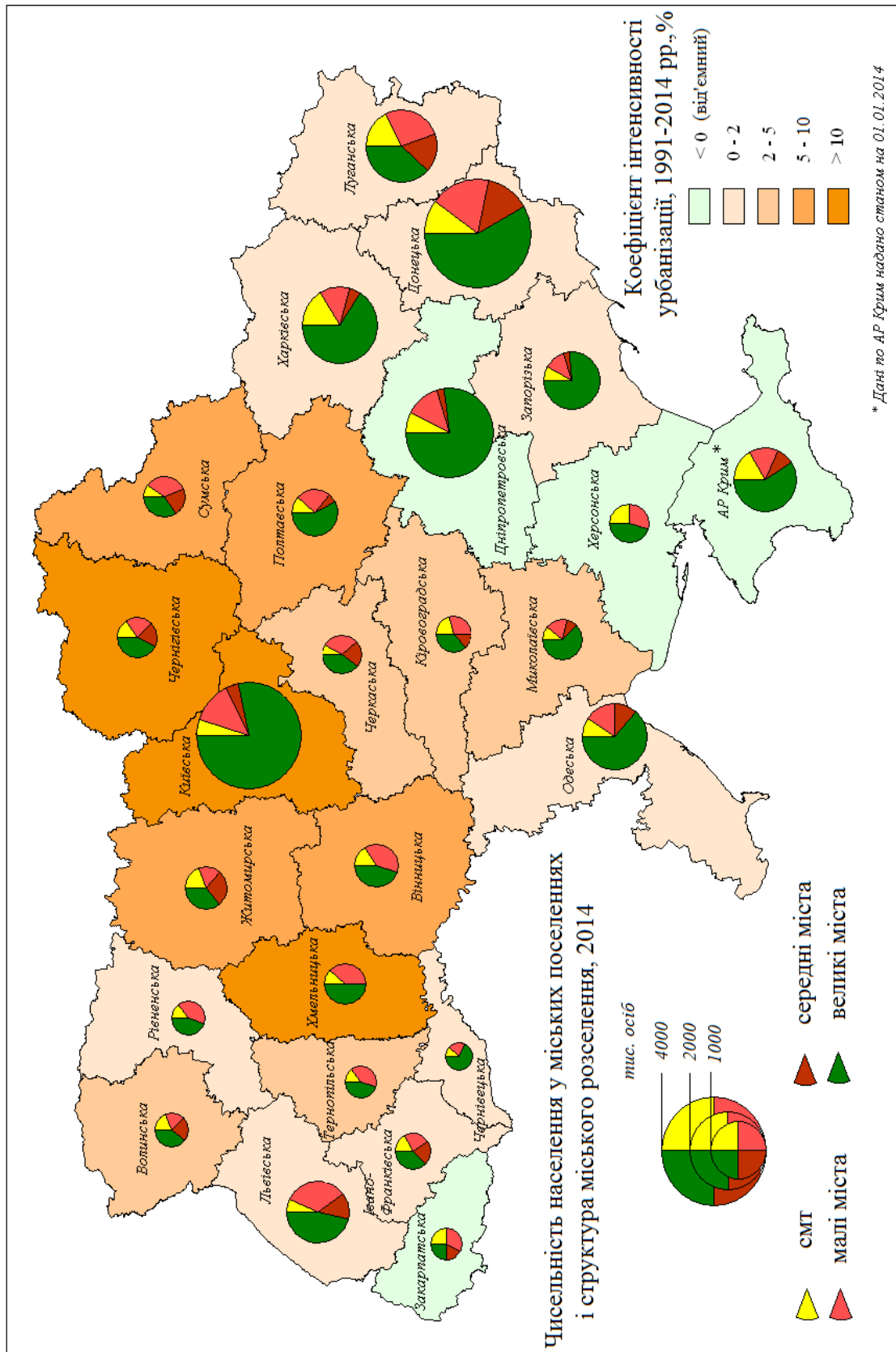

Рис. 1.2. Динаміка урбанізації в регіонах України і розподіл міського населення за типами поселень (укладено за даними [8])

Список використаних джерел:

1. Дронова О. Л. Новий урбанізм: у пошуках виходу з урбаністичного колапсу / О. Л. Дронова // Український географічний журнал, 2015.- №3. – С.33.
2. Економічна історія України у 2-х томах / Відп. ред. В.А.Смолій, Київ: Ніка-центр, 2011. - Т.2. – 608 с.
3. Географія міст. Геоурбаністика: підручник / Олександр Гладкий, Степан Іщук.; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - К. : Паливода А. В. [вид.], 2014. – С. 93-106.
4. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: монографія / І. В. Гукалова ; Інститут географії НАН України. - К.: [б.в.], 2009. - С.128
5. Національний Атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007.- 440 с.
6. Руденко Л.Г. Украина: изменения городского пространства / Л.Г. Руденко, И.Г. Савчук // Український географічний журнал, 2013.- №2. – С.48.
7. Скавронська І.В. Світові й глобальні міста: подібності та відмінності // Схід. – 2014. – № 4. – С. 61-65.
8. Статистичний збірник «Україна у цифрах 2014» / Держ. служба статистики України ; [за ред. : І. М. Жук]. - К. : Держстат України, 2015. – С.163,165.
9. Sassen S. The Global City: Introducing a Concept / Saskia Sassen // The Brown Journal of World Affairs. - Winter/Spring. -2005. - Vol. XI. - Issue 2. - Pp. 27-43.
10. World Urbanization Prospects: 2014 Revision. Highlights. United Nations, New York, 2014. – 32 p.

References

1. Dronova O. L. Novij urbanizm: u poshukax vixodu z urbanistichnogo kolapsu / O. L. dronova // Ukrainiskij geografichnij zhurnal, 2015.- №3. – s.33.
2. Ekonomichna istoriya Ukrayini u 2-h tomah / Vidp. red. V.A.Smoliy, Kiyiv: Nika-tsentr, 2011. - T.2. – 608 s.
3. Geografiya mist. Geourbanistika: pidruchnik / Oleksandr Gladkij, Stepan Ishhuk.; Kiiiv. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. - K. : Palivoda A. V. [vid.], 2014. – s. 93-106.
4. Gukalova I.V. Yakist zhittya naseleennyia Ukrayini: suspilno-geografichna kontseptualizatsiya: monografiya / I. V. Gukalova ; Institut geografii NAN Ukrayini. - K.: [b.v.], 2009. - S. 128
5. Natsionalniy Atlas Ukrayini. – K.: DNVP «Kartografiya», 2007.- 440 s.
6. Rudenko L.G. Ukraina: izmeneniya gorodskogo prostranstva / L.G. Rudenko, I.G. Savchuk // UkraYinskiy geografichnij zhurnal, 2013.- #2. – S.48.
7. Skavronska I.V. Svitovi y globalni mista: podibnosti ta vidminnosti // Shid. – 2014. – # 4. – S. 61-65.
8. Statistichnij zbirnik «Ukraina u cifrax 2014» / Derzh. sluzhba statistiki Ukraini ; [za red.: I. M. Zhuk]. - K. : Derzhstat Ukraini, 2015. – s.163,165.
9. Sassen S. The Global City: Introducing a Concept / Saskia Sassen // The Brown Journal of World Affairs. - Winter/Spring. -2005. - Vol. XI. - Issue 2. - Pp. 27-43.
10. World Urbanization Prospects: 2014 Revision. Highlights. United Nations, New York, 2014. – 32 p.